

NOTE DE CURS LA RITUALURI POPULARE. COLINDATUL CU STEAUA: GENEZĂ SI FUNCȚIONALITATE

COURSE NOTICES TO FOLK RITUALS. CAROLS WITH THE STAR: GENESIS AND FUNCTIONALITY

DIANA BUNEA,
conferențiar interimar, doctor,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

In the article are treated problems of the genesis and functionality of the song with the star, which is a distinct genre, with accentuated religious elements, which are present in the entire custom. The song with the star appeared during the 17th-18th centuries, and many times replaced the text and the melody of the traditional carols. The birth of the song with the star was caused by several premises, especially by the fight between the church and the pagan carol tradition, but also by the calvinistic proselytism, which took place during that time in Transilvania. However, the functionality with augural meaning of the custom didn't suffer major changes, being preserved till nowadays.

Tradițiile și manifestările rituale din perioada de iarnă sunt foarte variate în întreg spațiul locuit de români, în funcție de zona folclorică, unde sunt atestate. Unul din cele mai răspândite obiceiuri de iarnă din spațiul pruto-nistrean este *colindatul cu steaua* sau „cântecul de stea”, cum i se mai spune în popor, care este o specie distinctă în cadrul întregului obicei. Apărut în secolele XVII-XVIII, datorită influenței bisericii ortodoxe, cântecul de stea aparține, totodată, și categoriei folclorului religios. Spre deosebire de colindă, care are numeroase conotații funcțional-semantice laice, cântecul de stea este dedicat exclusiv sărbătorii ortodoxe a Nașterii Domnului. Ca și colinda, cântecul de stea este interpretat în ajunul Crăciunului, de cete de colindatori, care poartă o stea ce are pusă o iconiță cu Maica Domnului în mijloc, frumos și bogat înfrumusețată, și care duc vestea cea bună la fiecare casă.

Cântecul de stea deseori a substituit, pe parcursul timpului, melodia și textul colindei tradiționale, în cadrul întregului obicei. Odată cu acestea, și desfășurarea obiceiului colindatului a suferit un șir de schimbări, printre cele mai esențiale fiind omiterea segmentului ritual ce conținea dansul, lipsa grupului de instrumentiști care însoțește ceata (în unele variante ale obiceiului), iar uneori, omiterea sau schimbarea formulelor versificate inițiale și finale, pe care le rostesc colindătorii la venirea și plecarea lor (spre exemplu, în loc de tradiționalul „primiți colinda?”, ei întreabă: „primiți cu steaua?”). În cea ce privește componența cetelor, locul și timpul interpretării, caracterul solemn, sărbătoresc al interpretării și alte elemente ale obiceiului, toate acestea au fost păstrate, întrucât nu contraveneau noilor rigori ale dogmenilor și moralei creștine, care s-au suprapus peste străvechiul obicei.

Astfel, colindatul tradițional a fost „lipsit”, oarecum, de „substanță” sa ritual-muzicală veche, care nu corespundea noului conținut și mesaj religios al cântecului de stea. Este interesant, totuși, că această variantă nouă a obiceiului a păstrat intactă una din cele mai importante componente extramuzicale ale sale – *funcționalitatea*. Este cunoscut faptul, că, deși funcțiile polivalente ale colindatului au suferit mai multe schimbări de-a lungul timpului (proces cunoscut ca dinamica funcțiilor), ele nu și-au pierdut din semnificația, simbolismul și valoarea lor. Astfel, funcțiile *augurală, religioasă, socială, comunicativă, etico-estetică* sunt prezente și astăzi în cântecul de stea.

Procesul de adaptare al cântecului de stea în cadrul colindatului a avut un caracter sintetic și complex, și a vizat mai multe laturi ale sale, acesta căpătând, astfel, sub o formă veche, un nou conținut. În acest sens, este semnificativ faptul că, de multe ori, în practica populară, nu se face o diferențiere clară dintre obiceiul colindatului și „colindatul cu steaua”, ambele fiind înțelese și practicate sub denumirea veche de colindat, și chiar însăși cântecul de stea este deseori numit colind. Pentru practicantii tradiției, funcția, esența, sensul, rostul obiceiului au rămas a fi aceleași, de mii de ani încoace.

Se știe, că acest obicei s-a perpetuat până azi în mare măsură datorită funcționalității sale cu caracter profund general-uman, care deține constituente spirituale la fel de „actuale” atât pentru omul arhaic, cât și pentru omul modern. Procesul dinamicii funcționale a plasat, în spectrul plurifuncțional al obiceiului colindatului, un șir întreg de accente ce corespund epocilor arhaică, tradițională și modernă de dezvoltare ale folclorului. Faptul diminuării sau accentuării uneia dintre funcții a fost condiționat, în special, de preschimbările de ordin social-istoric, spiritual, religios, specifice fiecărei epoci, inclusiv

cele moderne, pe care aceasta le-a provocat, întâi de toate, în spiritualitatea umană.

Privită din perspectivă diacronică, această axă perpetuă a funcționalității colindatului, și, în mod special, a colindatului cu steaua, a ajuns astăzi la noi, în secolul XXI, sub forma cea mai nouă, - religioasă, creștin-ortodoxă. Trecând, consecutiv, pe parcursul mileniilor, de la mistic-mitic (în perioada antică, precreeștină), la profan și tradițional (în evul mediu), acesta a căpătat noi valențe în epoca modernă, inclusiv și valențe de conotație religioasă. (Aceste trei mari etape în dezvoltarea istoriei spirituale a omenirii și, în mod special, în dezvoltarea folclorului, au fost consemnate de mai mulți cercetători, inclusiv M. Eliade, V. Lovinescu, ș.a.)

Dacă vom urmări mai îndeaproape elementele substituite de către cântecul de stea, vom observa că acestea țin, în cea mai mare parte, de textul melodiilor. Acesta a căpătat un conținut strict religios, axat pe motive evanghelice, predominante fiind cele legate de Nașterea Domnului. O trăsătură specifică, esențială, a acestor texte atât în absența refrenului, cât și în proveniența cultă, manifestată în prezența unor structuri poetice ce nu sunt caracteristice versificației populare. Deși se consideră a fi o specie de origine cultă, până în prezent autorii acestor texte se află în anonim. Doar unele texte sau, mai bine zis, unele fragmente de texte se pare că aparțin sau sunt reminiscențe ale unor texte de autor. Relevante în acest sens sunt cunoscutele versuri inițiale dintr-un psalm de Dosoftei, cu care debutează și una din variantele de cântec de stea atestate la noi în Moldova: "Auziți acestea toate/Neamuri, popoare și gloate". (Vom reveni asupra problemelor textelor cântecului de stea într-un studiu ulterior).

Este interesant contextul istoric al apariției unor texte de natură strict religioasă în cadrul obiceiului colindatului, care, se înțelege, era cu totul străin de viața unui om creștin și de concepțiile religioase ale acestuia. Totuși, s-a dovedit că anume colindatul reprezintă acel „aluat” funcțional-semnatic, din care s-a plămădit și peste care s-au suprapus valențele noi ale conținutului textelor cântecelor de stea. (Este cunoscut, că în tendința de a combate obiceiul colindatului, biserica a folosit cele mai diverse metode. Spre exemplu, în lupta împotriva obiceiurilor păgâne, în anul 692 d.H., consiliul bisericesc de la Trulan, a interzis practicarea colindelor, iar colindătorii sunt dați anatemei.) Iată de ce aspectele istoriografice ale apariției cântecului de stea, în acest context, par să dețină o deosebită relevanță.

Este absolut remarcabil faptul că, după secole de luptă împotriva „cântecelor drăcești” - a colindelor, - biserica ortodoxă s-a conformat, „adoptând”, de facto, un obicei de sorginte păgână. Cauzele acestui fenomen, poate, unic în istoria folclorului, se ascund, după cum am vorbit mai sus, în circumstanțele istorice, ce l-au condiționat. Astfel, biserica ortodoxă a considerat ca trebuie să se solidarizeze cu poporul creștin-ortodox (cu toate că acesta mai practica încă cu încăpățănare un șir întreg de obiceiuri păgâne, inclusiv colindatul), în fața unui pericol mult mai mare la acea vreme – prozelitismul religios extrem de dur, promovat la nivel de stat în Transilvania acelor vremi. Această teză, invocată, printre altele, de cercetătorul român Gheorghe Ciobanu încă în anii 60 ai secolului trecut, nu o regăsim, însă în alte surse mai moderne [1, 24]. Prozelitismul „calvin, catolic, protestant, ... folosea drept una din metodele sale și cântarea unor melodii pe versuri din psalmi sau cu diferite subiecte religioase”, menționează autorul [1, 17-19].

Cu alte cuvinte, G.Ciobanu afirmă, că inițial, cântecul de stea a apărut în Transilvania, în secolele XVII-XVIII, ca reacție a preoților ortodocși la presiunile prozelitismului acerb al altor confesiuni, cu care se luptau ortodocșii în acea perioadă. Astfel, înșiși preoții ortodocși au fost primii autori ai acestor cântece, pe care le cântau în biserici, și nu doar cu ocazia Nașterii Domnului. Abia mai târziu ele au fost asociate cu această sărbătoare, înlocuind, treptat, colinda din cadrul său tradițional. Așa se explică și faptul, de ce acest cântec popular, cu subiect religios care ulterior s-a transformat în cântec de stea, a apărut atât de târziu (secolele XVII – XVIII), deși poporul român este creștin de 2000 de ani!

Plasată alături de teza „oficială”, binecunoscută, a provenienței cântecului de stea, această teză o completează și îi oferă un suport istoriografic substanțial, care răspunde, întâi de toate, la întrebarea de ce anume în această perioadă și nu mai devreme sau nu mai târziu, a avut loc procesul de „fuziune” folclorică-religioasă.

Spre exemplu, deși E. Comișel are perfectă dreptate când afirmă: „În documentele vremii (*secolele XVII-XVIII, n.n.*) se subliniază caracterul profan al folclorului și atitudinea bisericii, care încearcă să-l înlăture sau să-l înlocuiască cu producții religioase - fenomen general în Europa. Neputându-l

înlătura, biserica îl adoptă în parte (...) și creează, prin oamenii săi, cântece cu conținut religios, menite să le înlocuiască pe cele populare: cântecul de stea și chiraleisa, în locul colindului și urărilor de Anul Nou; versul, în locul bocetului și al cântecelor ceremoniale funebre; Irozii, în locul teatrului profan și de păpuși.” [2, 126], - totuși, cititorul își pune întrebarea, de ce anume în aceste secole, de ce nu mai devreme?

Totodată, trebuie consemnat și faptul că Biserica Ortodoxă Românească din Transilvania nu era o religie de stat, oficială, ci, dimpotrivă, o religie “tolerată”, spre deosebire de celelalte patru confesiuni, care aveau statutul de “recepte”. Se știe că, pe la mijlocul secolului al XVI-lea, sașii transilvăneni - până atunci catolici - au trecut la luteranism, iar o bună parte din unguri și secui - până atunci tot catolici - au trecut la calvinism și unitarianism. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și pe tot parcursul celui de al XVII-lea, conducătorii confesiunii calvine, de regulă, ajutați de principii maghiari ai Transilvaniei din Alba Iulia, au desfășurat o puternică acțiune prozelitistă printre români prin: activitatea așa-numiților “episcopi romano-calvini”; tipărituri cu caracter calvin, impunerea unor restricții ierarhilor, protopopilor și preoților ortodocși; toate având drept scop convertirea românilor la calvinism și, în final, maghiarizarea lor. Doi dintre ierarhii ardeleni - Ilie Iorest și Sava Brancovici - au fost înlăturați din scaun și întemnițați, pentru că s-au opus acestei acțiuni prozelitiste. În pofida acestor acțiuni, prozelitismul calvin n-a adus rezultatele dorite, pentru că marea majoritate a românilor au rămas statornici în credința ortodoxă, salvând astfel însăși ființa etnică românească. Parafrazând, am putea spune, că, și cântecul de stea a făcut parte din această luptă, contribuind la păstrarea spiritului român ortodox din Transilvania acelor vremi.

Astfel, apariția cântecului de stea, este, de fapt, un eveniment paradoxal: acesta s-a format pe un teren „ostil”, pentru că atât Biserica, cât și obiceiurile folclorice, ce aveau o puternică tentă „păgână”, nu se „tolerau” reciproc. Totuși, la un anumit moment, au „fuzionat”, producând un nou concept al colindatului, legat de credința creștină, proprie poporului român încă de la începuturile sale.

Este important de menționat și faptul că elementul religios al obiceiului colindatului a apărut, inițial, în colindele religioase (avem în vedere aici, în special, elementul verbal, textele cu conținut „mixt”, laic-religios) și, după toate probabilitățile, s-a dezvoltat odată cu înrădăcinarea definitivă a ortodoxiei pe teritoriile locuite de români, în Evul mediu. Această componentă „mixtă” a fost rezultatul unui „compromis” acceptat atât de Biserică, cât și de practicanții colindatului.

Totodată, ținem să atragem atenția și asupra delimitării clare, în primul rând, pe criterii de conținut și structuri poetice, dintre colinda religioasă (care are un text mixt laic-religios, de cele mai dese ori cu refren) și cântecul de stea (care are un text axat cu strictete pe subiecte religioase, fără refren).

Generalizând, putem conchide, că apariția cântecului de stea este, pe de o parte, rezultatul încercărilor de veacuri ale bisericii, dar și ale românilor creștini, de a „adapta” obiceiul precreștin al colindatului la rigorile unor legități ale vieții creștin-populare, parte integrantă a căreia este și folclorul. Pe de altă parte, la începuturile sale, cântecul de stea a avut puternice rădăcini în ortodoxie și a însemnat o reacție firească de apărare împotriva agresivității accentuate a prozelitismului religios care, - nu doar în trecut fie spus, a generat și o adevărată rezistență populară a ortodocșilor ardeleni, mulți dintre care, în acele timpuri, au fost martirizați pentru mărturisirea de credință ortodoxă.

Astfel, cele două teze despre originea cântecului de stea, de fapt, se completează și sunt complementare. Astăzi această specie relativ „tânără” în folclorul nostru a căpătat o largă răspândire, fiind practică în cadrul său tradițional.

Referințe bibliografice

1. CIOBANU, Gh. *Cîntece de lume, sec. 18-19*. București: Editura Muzicală, 1985.
2. COMIȘEL, E. *Studii de etnomuzicologie*. București: Editura Muzicală, 1986.